

DÁVID BENJÁMIN^{ID}

Katonaveszteségek a népszámlálás hasábjain Mit árulnak el az 1920-as népszámlálási adatok Békés vármegye első világháborús katonai veszteségeiről?

Military casualties in census columns. What do the 1920 census data reveal about Békés County's military losses in the Great War? Over the five years of the Great War, it was rare for any family to remain unaffected by the challenges of wartime care. During the Great War, data on the country's military losses gradually became available, but no records were kept of how many people were affected by the institution of war care. After World War I, the census conducted in Hungary in 1920 provided an opportunity to collect data on casualties (wounded, prisoners of war) and war invalids. This paper aims to show how data was collected during the census and how we should approach these sources critically. The source is presented and analysed using data from Békés County.

Keywords: Great War, military loss, wounded soldier, prisoner of war, disabled soldier, Hungarian census, Hungary, First World War, Békés County

Bevezetés

Az első világháború politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális szempontból korszakhatárnak tekinthető. Társadalmi tekintetben a Nagy Háború lenyomata végig követhetővé vált. Ezen belül további elemként említhető a háború szociálpolitikára gyakorolt hatása. A háborúból hazatért rokkant katonák és a hősi halottak családtagjainak szociális támogatása új kihívások elé állította az ország szociális rendszerét. A fronton szerzett sebesülések, katonák hadifogságba kerülése nagymértékben hatással volt a hadirokkantak számának alakulására. Az első világháború alatt formálódó hadigondozás intézménye nem minden esetben tudta mérni és követni a hadirokkantak számának alakulását. A világháború lezárását és az állami struktúra megszilárdulását követően lehetőség nyílt arra, hogy összegezzék az ország első világháborús katonai veszteségeit és felmérjék a hadigondozásban részesülők számát. Jelen tanulmányomban azt kívánom megvizsgálni, hogy a világháborút követően, az 1920-as népszámlálások során felvett adatok milyen forrásértékkel rendelkeznek, a benne található adatok hogyan és miként hasznosíthatók a kutatók számára. Munkám során kitérek arra, hogy a népszámláláskor milyen adatokat vettek fel a világháborúban részt vevőkre vonat-

^{ID} Doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola (david.benjamin@szte.hu). ORCID: 0009-0000-2865-5189

kozóan. Ezek közül milyen adatok állnak – most – rendelkezésünkre, ezekből pontosan mi ismerhető meg a katonákra, hadigondozottakra vonatkozóan? A tanulmány során részletesen kitérek arra, hogy a katonai veszteségek tekintetében milyen adatokkal rendelkezünk, illetve a népszámlálási adatok segítségével milyen képet kapunk a hadirokkantakra vonatkozóan. A fenti forrásokat Békés vármegye példáján keresztül mutatom be és végzek elemzést.

Magyarország első világháborús katonai veszteségei

Az első világháborús harcok megkezdődésével a szembenálló felek rögtön hatalmas katonai veszteségeket szenvedtek.¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia hadvezetése számára folyamatosan érkeztek a katonai veszteségekről² szóló adatok. Egyedüli kivételt a háború utolsó három hónapja jelent, amikor a Hadügyminisztériumból beérkezett adatokat már nem tudták feldolgozni.³ Magyarország katonai és emberveszteségeire vonatkozóan Mike Gyula 1927-ben, a *Statisztikai Szemlében* közölt tanulmánya ad számunkra számadatokat. Mike részletesen ismertette a Monarchia veszteségeit (elesettek, sebesültek, eltűntek), valamint ezeket a szemben álló felek adataival is összevetette.⁴ Jelen tanulmányomban a terjedelmi korlátok, illetve a téma fókuszja miatt a magyar veszteségi adatokat közlöm csupán, illetve használom fel a tanulmány további részében.

Halottak	Sebesültek	Eltűntek	Hadifoglyok	Összesen
380 ezer	743 ezer	400 ezer	615 ezer	2138 ezer
660 ezer	743 ezer	–	734 ezer	2138 ezer

I. táblázat Magyarország első világháborús katonai veszteségei a hivatalos statisztikák, illetve Mike Gyula számításai alapján⁵

Mike Gyula a legutolsó hónapok veszteségi adatainak hiánya miatt a korábbi adatok átlagát használta fel az első világháborús magyarországi veszteségek becslésére. A katonai veszteségek számításánál az eltűnt személyek egyharmadát halottnak, kétharmadát pedig hadifogolynak minősítette, statisztikai adatokra hivatkozva. A hadifogságba esők egyharmadát a halottak kategóriájához sorolta, így állapította meg Magyarország első világháborús katonai veszteségeit. Mike 660 ezer főben határozta meg a halottak, 743 ezer főben a sebesültek és 734 ezer főben a hadifoglyok számát. Magyarország első világháborús összveszteségét 2,138 millió főben állapította meg. A veszteségi adatok tekintetében a trianoni Magyarország területére vonatkozóan statisztikai kimutatásokat is végzett a lakosság és a veszteség (halottak, eltűntek, sebesültek, hadirokkantak) egymáshoz viszonyított arányában. A trianoni Magyarország katonai vesztesége legsúlyosabban (a vármegye össznépszerűségéhez viszonyítva) Csongrád, Csanád és Békés vármegyét érintette. A halottak és a halottnak

¹ A 19. század második felében, majd az első világháború idején a hadviselés és a haditechnika olyan fejlődésen ment keresztül, ami egyértelműen hozzájárult a szembenálló felek katonai veszteségeinek magas számához és a pusztítás hatalmas méretéhez. Kiss 2015, 54–55., 69.

² Katonai veszteség: „Minden olyan személy, aki halottá nyilvánítás, sebesülés, betegség, őrizetbe vétel, fogságba esés v. eltűnés következtében elveszett azon szervezet számára, amelyhez tartozott.” Berkáné 2015, 697.

³ Mike 1927, 626–627.

⁴ Mike 1927, 623–633.

⁵ Mike 1927, 626–627.

tekinthető eltűntek tekintetében Békésből vesztek oda a legtöbben. Csongrád, Hajdú és Csanád után Békés vármegyéből került ki a legtöbb sebesült. A hadirokkantak viszonyában Csongrád, Csanád és Budapest emelkedett ki.⁶ A témaválasztás tekintetében további tényezőt jelentett, hogy Békés vármegye területe nem változott a háborút lezáró békét követően.⁷

Historiográfiai kitekintés

Az első világháború hadigondozottjaival kapcsolatos első munkák már a Nagy Háború idején megjelentek. A két világháború közötti időszakban számos munka látott napvilágot, a hadigondozási témát fókuszba helyezve. Ezekről a megjelent tanulmányokról, könyvekről elmondható, hogy elsősorban a hadigondozási intézménytörténettel foglalkoznak, de megtalálhatók közöttük a szociálpolitikai kérdésköröket tárgyaló munkák is.⁸ A második világháborút követően a téma vizsgálata háttérbe szorult, változást majd csak a rendszerváltás hoz el, de az 1990-et követő két évtizedben kevés kutató helyezi a kutatása középpontjába a témát. Az egyértelmű változást az első világháború centenáriuma hozta el a terület számára, amikor is a háború következményeit vizsgálva előtérbe került a hadigondozás témaköre is. A centenáriumot követően megjelent munkák fókuszában elsősorban a hadigondozás intézménytörténete áll, azonban kevés azon írásközösség száma, amelyek a helytörténeti vagy mikro-történeti vizsgálatot hivatottak a kutatásuk tárgyába helyezni.⁹ Helytörténeti fókuszú munka tekintetében ki kell emelni a Karika Tímea által szerkesztett önálló kötetet, amely Veszprém és a környező települések első világháborús katonai veszteségeit és hadigondozottjait vizsgálja. A helyi sajátosságok mellett külön adatbázisba rendezve írta össze a Veszprém és a környező települések első világháborús hadigondozottjait. A munka forrásértéke mellett azért is jelentős, mert a hősi halottakról és a hadirokkantokról külön életrajzi fejezet szerepel a könyvben, illetve külön fejezetben mutatja be – képekkel színesítve – a hadigondozási iratok között található alapiratokat.¹⁰

⁶ Mike 1927, 623–633.

⁷ Békés vármegye összlakossága 1920-ban 311 105 fő volt (151 323 férfi és 159 786 nő). A nemzeti-ségi viszonyokat figyelembe véve abszolút magyar többség uralkodott, emellett a szlovák, német és román kisebbség volt még meghatározó. A vármegye vallási megoszlása sokszínűséget mutatott, a lakosság 34,4%-a az evangélikus, 32,7%-a a református, 27%-a a (római) katolikus vallást követte. A lakosság 39,4%-a 20 évesnél fiatalabb, 28,5%-a 20–39 év közötti, 18,9%-a 40–59 év közötti volt, míg a 60 év felettiek aránya 13,2%. A 20–59 év közötti korosztály tekintetében az első világháború nyomai megfigyelhetők, e korcsoport férfi tagjait érintette leginkább a világháború katonai vesztesége. A gazdasági viszonyok tekintetében a vármegye földrajzi adottságait jól tükrözi, hogy a népesség 67%-a a mezőgazdaságból élt, magas volt a kis- és törpebirtokosok aránya, s kiemelkedő a földnélküliek száma is. A lakosság 21,2%-a élt az iparból, amelyre elsősorban a kis- és háziipari vállalkozások magas száma volt jellemző, ezenkívül akadtak kisebb iparvállalatok is, de ezek száma csekélynek mondható. A népesség 3,5%-a közszolgálati és szabadfoglalkozású, 0,8%-a a véderőben dolgozott, 2,3%-a napszámos, 1,7%-a nyugdíjas, 2%-a házi cselédként és 1,5%-a egyéb vagy ismeretlen munkatevékenységből szerzett bevételt. (Magyar Statisztikai Közlemények 1920-as népszámlálási adatai II. kötet 1925, 19–21.; Magyar Statisztikai Közlemények 1920-as népszámlálási adatai V. kötet 1928. 8., 34., 50–53.)

⁸ Klebelsberg 1916; Petri 1917; Teleki 1918; Pettkó-Szandtner 1924; Pap 1934; Parádi 1940, 568–614.

⁹ Suba 2010, 123–139.; Sztanó – Mihók 2014, 132–139.; Cserhalmi 2018, 171–191.; Cserhalmi – Mihók – Sztanó 2020; Karika 2023, 21–34.

¹⁰ Karika 2021.

Hadigondozottak az első világháború idején

Az első világháború kitörését követően az első sérülteket, a kórházba majd a hátszországba szállító transzportok megjelenésével új kép kezdett el kirajzolódni a hétköznapi emberek számára. Egyrészt közvetetten maga a háború is megjelent a hátszországban a sérült és rokkant katonáknak a frontról a kórházakba való szállítása során.¹¹ Másrészt a családfők kiesése vagy elvesztése az itthon maradt családtagok számára egyfajta új, megoldandó helyzetet alakított ki. A hadigondozottak „csoportosításában” három kategóriát különböztetnek meg a szakirodalomban: hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvak.¹² A források tekintetében további kategóriaként kell megemlíteni a családi hozzátartozókat, mint például szülők, testvérek, nagyszülők. A hadirokkantak vonatkozásában a sebesülés mértéke és helye határozta meg, hogy az illető miként tudott visszatérni a mindennapi társadalmi életbe. Ezek alapján a hadi-háborús sebesülés tekintetében négy járadékosztályt különböztettek meg.¹³

A magyar területeken a hadigondozás először 1915. április 30-án került a középpontba, amikor megtörtént az „első” rokkantszámlálás. Az összeírás során mintegy 20 ezer hadisérültet írtak össze, melyek közül 12 ezer béna és 6 ezer csonkult, további 2 ezer fő pedig vak, siket vagy tartósan belbeteg¹⁴ volt.¹⁵ A következő rokkantösszeírás már 1915. szeptember végén megtörtént, ekkor mintegy 45 ezer hadirokkantat regisztráltak.¹⁶ A világháború idején a hadigondozást több átmeneti megoldással kívánták orvosolni, Tisza István kormányzata alatt például közvetlenül a miniszterelnökség alá rendelt Országos Hadigondozó Hivatal foglalkozott a kérdéssel. A hivatalt a megalakulásakor gróf Klebelsberg Kunó miniszterelnökségi államtitkár, később gróf Teleki Pál vezette. A két politikus az első világháborús hadigondozás kialakításában és formálásában kiemelkedő szerepet töltött be.¹⁷ A hadigondozásban részt vevők számára tehát az 1917-ben felállított OHH töltött be meghatározó funkciót. Ez volt az az intézmény, amely az érintettek gondozását nemzeti feladatnak tekintette, az állam pedig az OHH-n keresztül vármegyei, járási és települési szinten társadalmi közreműködéssel koordinálta az ügyeket. Ezzel a hadigondozás egységes országos vezetés és irányítás alatt működhetett, közvetlenül a miniszterelnökség alá rendelve.¹⁸

A harcok során folyamatosan érkező magas katonai veszteségi adatok nem tették lehetővé, hogy állami, országos szinten monitorozzák a hadigondozást és a hadirokkantak számának alakulását. Az 1915-ös összeírás kivételével az egyes hadigondozó intézmények

¹¹ Karika 2022, 43.

¹² Gaál 1997, 286.

¹³ 1. járadékosztály 100%-os, 2. járadékosztály 75%-os, 3. járadékosztály 50%-os, 4. járadékosztály 25%-os hadirokkant. Ezen belül legénységi (közlegényi), altiszti és tisztii ellátási csoportokra osztották a sebesülteket. Hanvai 1925, 24.

¹⁴ A belbetegek közé sorolták azokat a katonákat, akik szív- és érrendszeri, idegrendszeri, légzőszervi, emésztőszervi, vizeletkiválasztószervi vagy a végtagok (fertőző) megbetegedésében szenvedtek.

¹⁵ Az első világháború alatt a kormányzat a hadigondozás elsődleges feladatának tekintette a hadirokkant katonák egészségének helyreállítását, esetlegesen a művégtagokkal és egyéb testrészpótlókkal való ellátásukat, új életpályára való átképzésüket vagy kereső foglalkozáshoz való segítségüket, a hadiözvegyek és hadiárvak esetében a járadékigényeik megállapítását, míg a hadiárvak számára a nevelőintézetek létrehozását.

¹⁶ Karika 2023, 25.

¹⁷ Suba 2010, 123.

¹⁸ Karika 2023, 27.

jelentéseiből rendelkezünk részleges információkkal. 1918 végéig 90 ezer rokkantat tartott nyilván az OHH, 70 ezer embert részesítettek intézeti kezelésben és oktatásban. Közülük 673 vak volt, akik a Vak Katonák Intézetében találtak munkát.¹⁹ Az Országos Hadigondozó Hivatal 1919. január 1-jétől a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium felügyelete alá került, de később, a szervezet 1922-es megszűnését követően is a minisztérium kezelte a hadigondozottak ügyeit.²⁰ A Nagy Háború mintegy öt esztendeje alatt nem készült arra vonatkozóan összeírás, hogy a háború alatt hány hadigondozott kapott támogatást vagy ellátást, de arról sem készült kimutatás, hogy mekkora volt a hadirokkantak száma vagy aránya.

Azt, hogy az első világháborúnak pontosan hány magyar rokkantja volt, az adminisztráció hiányosságaiból fakadóan sohasem fogjuk pontosan megtudni.²¹ Becslések, felmérések azonban készültek erre vonatkozóan. Ezek egyike szerint 1918 októberében a Monarchiának összesen 575 ezer hadirokkantja volt, közülük 250 ezer volt magyar,²² míg az 1920-as népszámlálás során a trianoni Magyarországon „összesen 117.144 ember vallotta magát hadirokkantnak”.²³ Később, 1924 és 1935 között 65 és 70 ezer fő között mozgott az államilag nyilvántartott hadirokkantak száma, de közülük kimaradtak azok, akik ellátásban nem részesültek.²⁴ A hadigondozás törvényi szintű szabályozása csak 1933-ban valósult meg, ekkor mintegy 220 ezer hadigondozottat tartottak nyilván és részesítettek ellátásban.²⁵

Forrás bemutatása

A világháború után, az 1920-as népszámlálás során nyílt lehetőség arra, hogy felmerjék az ország katonai veszteségeit.²⁶ Az íveken az 1910-ben még szereplő választójogi kérdések helyett 1920-ban a világháború alatt a katonai szolgálatra és a katonai veszteségekre (emberáldozatokra) vonatkozó kérdések kaptak helyet. A témában feltett kérdésekre adott válaszok hiányosnak bizonyultak, így csupán egyes adatok feldolgozására nyílt lehetőség a statisztikusok számára.²⁷

Parádi Jenő a *Statisztikai Szemle* 1940. évi 7. számában a népszámlálás anyaggyűjtését örvendetesnek tartja, azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az itt gyűjtött adatok jelentős része nem került összegzésre és feldolgozásra.²⁸ Az iratanyaggal kapcsolatban Parádi kritikát fogalmaz meg: „Nem foglalkozhatunk a háborút közvetlenül követő évekkel sem, mert abból az időből megbízható adataink nincsenek. Az 1920. évi népszámlálás kiterjedt ugyan a hadigondozottak különleges adatainak összeírására, ezeknek részletes feldolgozására azonban nem került sor. Mindössze néhány nyers számadat maradt meg...”²⁹

A népszámlálási ívek a sebesültekre, a hadifogságba kerültekre és a rokkantakra vonatkozóan szolgálnak információval a kutatók számára. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos

¹⁹ Suba 2010, 126.

²⁰ Karika 2023, 30.

²¹ Teleki 1918, 28.; Parádi 1940, 570.

²² Melly 1934, 18.

²³ Parádi 1940, 576.

²⁴ Berend – Ránki 1966, 17.

²⁵ Suba 2010, 127.

²⁶ Az összeírás a trianoni Magyarország területére vonatkozott.

²⁷ Magyar Statisztikai Közlemények 1920. évi népszámlálás 6. kötet, 1929. 1.

²⁸ Parádi 1940, 568–614.

²⁹ Parádi 1940, 569.

Levéltárában található *KSH 1920-as népszámlálások* feldolgozási táblái között külön dobozba rendezve található meg az adatok („Katonai tábla” elnevezésű doboz). Az iratdoboz tartalmazza megyékre rendezve, a megyékben belül járásokra és nagyobb községekre/városokra lebontva a háborúban megsebesült, hadifogságba került és rokkanttá vált katonák adatait tartalmazó táblákat. Az előbb felsorolt adatok a honosság és a felekezet szerinti megoszlás szerint kerülnek felsorolásra.³⁰

Az adathiány miatt nem is közöltek teljes eredményeket, ezzel feldolgozásuk is elmaradhatott, hiszen a feldolgozási táblák között további katonai veszteségekre vonatkozó adat nem áll rendelkezésre.³¹ Pedig a népszámlálás során olyan kérdéssor került összeállításra, amelynek révén valóban részletes információt kaphatunk a férfiak első világháborús katonai szolgálatára vonatkozóan. A kérdések közé kerültek olyan témák, amelyek a háború hatásaival foglalkoztak, ezek között szerepelt például az, hogy teljesített-e katonai szolgálatot, ha pedig nem, akkor mi okból. Amennyiben teljesített szolgálatot, akkor mettől-meddig és hány hónapot töltött arcvonali szolgálatban, kapott-e kitérítést,³² ha megszűnt a katonai szolgálata, az mi okból történt, mely fegyvernemnél és csapattestnél szolgált utoljára, milyen katonai rendfokozatot töltött be 1918. október 30-án? További kérdések vonatkoztak arra, hogy a háború alatt megsebesült-e az adott illető, vagy járványos fertőző betegségen átesett-e, sebesüléséből kifolyólag rokkanttá vált-e, hány százalékos a rokkantsága, kap-e ellátást, végezetül a hadifogságra vonatkozóan tettek fel kérdést.³³ A népszámlálás során a katonákat további két kérdéskör is érintette, mindkét esetben azoknak a férfiaknak az adatait kellett rögzíteni, akik a világháborúban, illetve az azt követő forradalmi megmozdulásokban részt vettek, és ezek során meghaltak (holtnak nyilvánították őket), eltűntek, vagy az adatfelvételkor még hadifogságban voltak. Mindkét esetben a háztartási összeírások során jelent meg a katonák összeírása. Az adatok rögzítésekor minden fontos információ felvetésre került, mint például a név, a katona állapota,³⁴ a háztartás fejéhez fűződő viszony, a családi állapota, a születési év és hely, a katona rangja, az életben lévő gyermekeinek száma, a vallása, az anyanyelve, az utolsó foglalkozása, az eltűnteknél az eltűnés helye és a csapattest.³⁵

Az iratanyagra Parádi felvetett „kritikái” egyes tekintetben jogosak. 1920-ban a háború során hadifogságba esett katonák közül nem mindenki térhetett még haza, így állapotukról sem rendelkezhetek pontos információkkal, másrészt a családtagok tudhattak a hozzátartozójuk hollétéről, azonban pontos állapotáról kevesebb információval rendelkezhetek. Ezen felül az adattábla egyes elemei egymásba fedést mutathatnak. Parádi véleményével szemben meg kell jegyezni, hogy az 1920-as népszámlálásból megjelent első füzet, amely az általános jelentéseket tartalmazza, információt ad a katonai adatok és veszteségek gyűjtéséről és annak tanulságairól is.

Véleményem szerint az 1920-as adatokat megfelelő forráskritikával kell használnunk, azonban ez az az adatgyűjtés, amelynek segítségével a hadirokkantak számával kapcsolatban tájékoztató adattal rendelkezünk a háborút követő időszakra vonatkozóan. A népszám-

³⁰ MNL OL XXII-23-h-E-272. 222. doboz.

³¹ Magyar Statisztikai Közlemények 1920. évi népszámlálás 6. kötet, 1929. 1.

³² Károly csapatkereszt, sebesülési érme, más harctéren szerzett kitérítés.

³³ Magyar Statisztikai Közlemények 1920. évi népszámlálás 6. kötet, 1929. 6.

³⁴ Halott, holtak nyilvánított, eltűnt vagy hadifogoly.

³⁵ Magyar Statisztikai Közlemények 1920. évi Népszámlálás 6. kötet, 1929. 8., 14.

lálási adatok tisztí, altisztí és legénységi kategóriákra bontva nyújtanak információt a sebesültek számáról, valamint a hadifogságból hazatértekről, akik a háború alatt szereztek sérülést. Emellett külön rögzítik azokat is, akik sebesülés következtében váltak rokkanttá, illetve akik hadifogságba estek és onnan tértek vissza. A statisztikák átfogóan mutatják a rokkanttá vált személyek teljes számát is.

Népszámlálási kimutatás Békés vármegyében

Az 1920-as népszámlálási adatok lehetőséget biztosítanak arra, hogy az első világháborúban érintett Békés vármegyei katonai sebesültekről, hadifogyokról és rokkantokról információt kapjunk. Az előzőleg említett adatokat az utolsó lakóhely (törvényhatóság) és a vallási adatok³⁶ szerint összegzik a népszámlálási táblák. Az utolsó lakhelyre vonatkozó adatok tekintetében a trianoni Magyarország vármegyéi és a székesfőváros (Budapest), valamint az elcsatolt területeket érintő országok és egyéb (külföld) kategóriák kerültek felsorolásra.³⁷ A tanulmányban a sebesültek, hadifogyók és hadirokkantak adatai mellett elsősorban a lakhely/honosság kerül vizsgálatra. A vallási megoszlásra jelen írásomban nem térek ki, azonban egy későbbi kutatás során érdemes lehet megvizsgálni az egyes felekezetek közötti arányokat és megoszlást, hiszen a sebesültek és hadirokkantak ápolásában, kezelésében és támogatásában az egyházak is szerepelt vállaltak. A vizsgálatom és elemzésem során Békés vármegye 1920-as közigazgatási állapotát használom, míg a népességszám viszonylatában Mike Gyula tanulmányához hasonlóan az 1910-es népszámlálási adatok kerülnek felhasználásra.³⁸ Az adatokat helytörténeti és kvantitatív módszerek segítségével dolgozom fel.

A *KSH népszámlálások* feldolgozási táblái között fellelhető adatok két részre bontva mutatják be a hadirokkantak létszámára vonatkozó adatokat. A táblázat első része a háborúban megsebesülteket összegzi, majd a sebesültek és hadigondozottak/rokkantak számát helyezi a fókuszba. A második adatrész a hadifogságba kerültek és abból kifolyólag rokkanttá váltak adatait összegzi. Lényeges különbség, hogy míg az első rész a vármegye két törvényhatósági városát (Békéscsaba, Gyula) és a három legnagyobb községét (Békés, Orosháza, Szarvas) külön vizsgálja a járási adatok mellett, addig a második táblázatrészen csupán járásszintű összegzést készítettek. A forrással kapcsolatban ki kell emelni, hogy bár a népszámlálási gyűjtőív a hadigondozásban érintett minden kategóriát mérte, azonban a feldolgozási táblában csupán a katonák és a hadirokkantak kerültek feldolgozásra. Így a hadiözvegyekre, hadiárvákra és felmenő ágbeliekre/családtagokra vonatkozóan nem készültek el adattáblák.

Az utolsó lakhelyre vonatkozó adatok tekintetében kirajzolódik, hogy az elemzést képező vármegyében Békés megye a vizsgált katonák csoportjának utolsó lakhelye, ennek aránya 90% feletti. A vizsgált kategóriában érintett vármegyék között található Budapest székesfőváros, Csanád, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Az utolsó lakhely szerint a trianoni Magyarországgal szomszédos országok közül a legtöbb érkező Romániából származott, ami az összes adat 75,7%-át teszi ki. Ezt a magas arányt

³⁶ Az ország legjelentősebb egyházaa kerülnek felsorolásra. Jelen tanulmányomban a vallási adatok elemzésére nem térek ki, mivel a sebesültek, hadifogyók vagy a rokkantak tekintetében kevesebb jelentőséggel bírnak.

³⁷ Csehszlovákia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Román Királyság és Ausztria, Külföld (egyéb).

³⁸ Az 1910-es népszámlálási adatokat használta fel Mike Gyula az 1927-ben megjelent tanulmányában.

elsősorban a világháború alatti, majd a trianoni békeszerződést követő, Romániából érkező nagyszámú menekült magyarázza. A szám a későbbiekben magasabb is lehetett, hiszen az 1920-as évek első éveiben a Romániából érkező menekült tömegek Békés vármegyében is letelepedtek. További ok lehet, hogy a földrajzi közelség miatti, a két térség közötti gazdasági kapcsolat is meghatározó tényezőként volt jelen. A Csehszlovákiából, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságból és egyéb államokból hasonló számban voltak érintve az utolsó lakóhely szerinti törvényhatósági szempont vizsgálatában. A vizsgált kategóriában az ausztriai adatok teljesen minimális számban vannak jelen, csupán két fő érintett.

	Megsebesült		A hadifogságból visszatértek közül a háborúban megsérült		A rokkant sebesülés folytán vált rokkanttá		Hadifogságba került, s onnan visszatért		Rokkanttá lett	
	Tiszt vagy tisztjelölt	Legénység	Tiszt vagy tisztjelölt	Legénység	Tiszt vagy tisztjelölt	Legénység	Tiszt vagy tisztjelölt	Legénység	Tiszt vagy tisztjelölt	Legénység
Békés	24	812	3	188		304				
Békési járás ³⁹	10	489	4	128	2	169	7	333	2	69
Békés-csaba	56	1314	5	301	12	452				
Gyomai járás ⁴⁰	13	748	3	206	2	299	4	413	2	95
Gyula	25	656	5	163	10	318				
Gyulai járás ⁴¹	11	507		150	1	237	4	413	2	95
Orosháza	23	695	5	144	1	273				
Orosházi járás ⁴²	24	1237	1	364	1	446	8	758		144
Szarvas	27	726	4	204		273				
Szarvasi járás ⁴³	11	682	1	193		221	3	409	1	76
Szeghalmi járás ⁴⁴	27	1038	4	267	4	308	7	637	1	142
Összesen	251	8904	35	2308	33	3300	33	2963	8	621

2. táblázat Békés vármegye első világháborúban megsebesült, hadifogságba került és rokkanttá vált katonáinak kimutatása az 1920-as népszámlálási adatok alapján⁴⁵

A tanulmány során a népszámlálási adatok elemzését három területen vizsgálom meg és elemzem részletesen; elsőként a sebesültek, majd a hadifogságba kerültek, végül a hadirokkantok adatai kerülnek a vizsgálat fókuszába.⁴⁶ Az adattáblák a sebesültek tekintetében

³⁹ Köröstarcsa, Mezőberény.

⁴⁰ Gyoma, Endrőd.

⁴¹ Doboz, Gyulavári, Kétegyháza, Újkígyós.

⁴² Békéssámsón, Csorvás, Gádosros, Nagyszénás, Pusztaföldvár, Szentetornya, Tótkomlós.

⁴³ Békésszentandrás, Kondoros, Öcsöd.

⁴⁴ Füzesgyarmat, Körösladány, Szeghalom, Vésztő.

⁴⁵ MNL OL XXII-23-h-E-272. Katonai táblák (sebesültek, rokkantak) 222. doboz.

⁴⁶ Az elemzési és összehasonlítási munkát „megkönnyítené”, ha rendelkezésünkre állna, hogy a vármegyéből összesen hány főt soroztak be az első világháború során. Erre vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésre, nem maradtak ránk.

adnak nagyobb bizonyossággal információt. Ennek oka, hogy maga a forrásbázis a sebesültekre helyezi a hangsúlyt. A népszámlálási gyűjtőívek alapján Békés vármegyéből 14 831 fő sebesült meg az első világháború folyamán. A harcok során a 14 831 sebesült főből 3333 fő (22,5%) válaszolta azt, hogy a háborúban szerzett sebesülést követően vált hadirokkanttá.⁴⁷ A trianoni Magyarország területéről 367 673 fő vallotta magát sebesültnek, közülük 77 831 fő (21,2%) vált sebesülés útján hadirokkanttá.⁴⁸ Mind a megyei, mind az országos adatok arányaiban hasonlóságot mutatnak egymással a sebesültekből hadirokkanttá váltak számadatai. Az adattáblák viszont arra vonatkozóan nem adnak információt, hogy milyen típusú sebesülést szenvedtek el a katonák a harcok során.

A hadirokkantak számának ismertetése előtt ki kell emelni, hogy a népszámláláskor felvett úgynevezett „házi gyűjtőívek”⁴⁹ során a bevállás önkéntesen működött, tehát egyfajta „öndiagnózis” alapult. A rokkantság mértékének pontos megállapításához hatósági igénymegállapítás volt szükséges, de ez Magyarországon a népszámlálás felvétele után, csak évekkel később került kialakításra és bevezetésre.⁵⁰ Békés vármegyében a népszámlálási adatok szerint összesen 3962 fő vallotta magát rokkantnak. Ebből 3333-an (84,1%) sebesülés következtében váltak azzá, míg 629-en (15,9%) belső betegség miatt szenvedtek maradandó egészségkárosodást. A tisztek aránya 1,03%, amely adat elmarad az országos (3,76%) arányoktól. Az egyes településeket/járásokat összehasonlítva elmondható, hogy Békéscsabán és Gyulán a hadirokkantak tekintetében magasabb a tisztek száma a többi településhez/járáshoz képest. Ennek okai között kell említeni, hogy Békéscsabán és Gyulán is gyalogezred⁵¹ központok voltak.⁵² Az országos népszámlálás szerint 117 144 hadirokkant közül 77 831 fő háborús sebesülés útján vált rokkanttá, 39 313 fő pedig belbetegsége révén, a háborús harcok következtében. A tisztek száma 4402 főt tett ki, ami a hadirokkant katonák 3,75%-át jelenti. A hadirokkantak tisztekre vonatkozó arányában már „jelentősebb” eltérés figyelhető meg a megyei (1,03%) és az országos (3,75%) adatok között.⁵³ Az eltérés egyik okaként említhetők a vármegye gazdasági berendezkedése mögött húzódo hatások. A térség agrárjellege (ezen belül is a kisbirtokok magas aránya), ipar tekintetében a kisipar dominanciája összefügg a magasabb fokú iskolázottság alacsony arányával, így a besorozottak többsége legénységi (előléptetés esetén legfeljebb altiszti) beosztásban szolgált a háborúban. Ki kell emelni Békéscsaba és Gyula szerepét, ahol a vizsgált kategóriában a tisztek magasabb számban voltak érintettek a vármegye többi területi egységéhez képest. Ennek magyarázataként a helyi ezredek mellett a városi jelleggel megjelenő magasabb fokú iskolázottság is hatással lehetett.

A hadifogságra vonatkozó kimutatással kapcsolatban megjegyzendő, hogy az adatok nem adnak számunkra pontos képet arról, hogy a katonák mely országban töltötték hadifogságukat. A forrásokban közölt információk mégis rámutatnak arra, hogy a sebesültek közül

⁴⁷ MNL OL XXII-23-h-E-272. Katonai táblák (sebesültek, rokkantak) 222. doboz.

⁴⁸ Parádi 1940, 575–576.

⁴⁹ Házigyűjtőívről a mintát lásd Magyar Statisztikai Közlemények 1920. évi népszámlálás 6. kötet, 1929. 7.

⁵⁰ Parádi 1940, 575–576.

⁵¹ Békéscsaba: császári és királyi 101. gyalogezred, Gyula: magyar királyi 2. honvéd gyalogezred (1. link: Magyar ezredek az első világháborúban).

⁵² MNL OL XXII-23-h-E-272. Katonai táblák (sebesültek, rokkantak) 222. doboz

⁵³ Parádi 1940, 575–576.

hányan voltak hadifoglyok, illetve közülük hányan térhettek haza. A számadatok teljességének további hiányát mutatja, hogy az összeíráskor és az azt követő egy-két évben is még tértek haza hadifogságból katonák.

	Megsebesült			Rokkant ⁵⁴		
	Száma (fő)	Sebesültek aránya Békés vármegye sebesültjeihez képest (%)	Népesség-számhoz viszonyított aránya (%)	Száma (fő)	Rokkantak aránya az adott közigazgatási terület szerint (%)	Népesség-számhoz viszonyított aránya (%)
Békés	1331	8,97	4,95	304	7,67	1,19
Békési járás	802	5,41	4,24	242	6,11	
Békéscsaba	2140	14,43	5,02	464	11,71	1,09
Gyomai járás	1271	8,57	5,04	398	10,05	1,58
Gyula	1177	7,94	4,85	328	8,28	1,35
Gyulai járás	906	6,11	6,13	335	8,46	2,27
Orosháza	1141	7,69	5,12	274	6,92	1,46
Orosházi járás	2073	13,98	5,59	591	14,92	
Szarvas	1234	8,32	4,77	273	6,89	1,23
Szarvasi járás	1108	7,47	5,44	298	7,52	
Szeghalmi járás	1648	11,11	4,57	455	11,48	1,26
Összesen	14 831	9,09	4,97	3962	9,09	1,33

Az adatok vizsgálata során érdemes elemzést folytatni a sebesült és rokkanttá vált katonák népességszámhoz viszonyított arányáról. A vármegyén belüli sebesültekre és hadirokkantakra vonatkozó adatok tekintetében az egyes közigazgatási egységek között differenciáltság figyelhető meg. A sebesültek arányát tekintve Békéscsaba (14,43%), az Orosházi (13,98%) és a Szeghalmi járás (11,11%) adatai jelentősen meghaladják a megyei átlagot. Ezzel szemben a Békési (5,41%) és a Gyulai járás (6,11%) értékei elmaradnak tőle. A fent megjelölt Békéscsabának a sebesültek számában mutatott nagyobb értéke mögött okként hozható fel, hogy az adott településen volt a székhelye a 101. császári és királyi gyalogezrednek, másrészt a vármegye legnagyobb lélekszámú települése a századfordulót követően. Az Orosházi és Szeghalmi járás esetében kirajzolódik, hogy a térség jelentősen érintett a világháborús katonai veszteségekben. A sebesültek népességszámhoz vetített arányában a vármegyében 4,97%-os az átlagadat. Míg a vármegyei átlagtól lefelé a Békési (4,24%) és Szeghalmi járás (4,57%) tér el, addig kimagaslóan magas értéket a Gyulai járás (6,13%) mutat. Az eltérések egyes okainak meghatározásához további kutatómunka szükséges, ami lehetőséget kínál a téma további mélyítésére.

⁵⁴ A rokkant katonák a népesség számához viszonyított aránya oszlopnál a járások tekintetében összeszevonásra kerültek az adatok, így Békést, Orosházát és Szarvast is a saját járási adataihoz rendeltem. Ennek az az oka, hogy a rokkanttá vált táblázatban csak járási adatokat közöltek. Békéscsaba és Gyula esetében nem rendeltem járáshoz, hiszen 1920-ban külön törvényhatósági városokként kerülnek elemzésre.

A népszámlálási adatok alapján a vármegyei népesség 4,97%-a volt érintve háborús sebesülésben. A rokkantak aránya a teljes vármegyei népességre vonatkozóan 1,33%, ami alulmarad az országos 1,5%-hoz képest. A rokkantak társadalmon belüli aránya további hatással volt, olyan tekintetben, hogy ezáltal a hadiárvák vagy a felmenő ágbeliek/családtagok is érintetté váltak a hadigondozás intézményében. A vármegyei rokkantak száma az adott közigazgatási egység népességszámához viszonyított arányától felfelé a Gyulai járás (2,27%), míg lefelé Békéscsaba (1,09%) adatai térnek el. Mind a sebesültek, mind a rokkantak tekintetében a Gyulai járás lakói magasabb arányban voltak érintve a többi településhez/vármegyéhez képest. Ez magyarázható azzal, hogy a településen állomásozott a magyar királyi 2. honvéd gyalogezred.

Összegzés

Az 1920-as népszámlálásnak egyértelmű célja volt, hogy megpróbálja felmérni az ország háborús katonai veszteségeit, ezen belül is a sebesülteket és a hadifogságba kerülteket. Az érintett katonák honosságviszonyában elsődlegesen az anyavármegye szülőttei a meghatározók, az érintettek több mint 90%-a Békés vármegyei lakosú. A népszámlálások feldolgozási tábláiban található adatok további célja, hogy adatot szolgáltatson a hadigondozásban érintettekről. A sebesülsből rokkanttá váltak arányában nincsen markáns eltérés az országos és a megyei adatok között. A rokkantság létrejöttében már differencia mutatkozik a két adathalmaz között, ugyanis Békés vármegyében magasabb a harcéri sebesülsből rokkanttá váltak aránya a hadifogságban rokkanttá váltakhoz képest, ami összefüggésbe hozható a hadseregben betöltött rendfokozattal, társadalmi helyzettel és iskolázottsággal. Ennek részletesebb megállapításához további kutatómunka szükséges. Az előzőekben jelzett okok révén lehetséges az, hogy a rokkantak között a tisztek aránya az országos adatokban magasabb a vármegyei átlagnál. Az összeírás mellett arra is lehetőséget adnak a táblák, hogy segítségükkel felmérjük, mekkora az a minimálisan érintett kör, amelyiket a hadigondozás intézményén keresztül támogatásban kellett részesítenie az államnak. A vármegyei adatok népességhez viszonyított arányában kirajzolódik, hogy mind a sebesültek, mind a rokkantak tekintetében az egyes járasok/települések adatai a vármegyei átlaghoz közel állnak. Az adatok közül felfelé a Gyulai járás adatai térnek el; az eltérés mögött húzódhat, hogy Gyula háziere a magyar királyi katonai kerülethez tartozott, tehát a sorozási körzete elsősorban az adott vármegye volt. A vármegyében a sebesültek és a hadirokkantak számában az Orosházi és a Szeghalmi járás mellett Békéscsaba városa érintett a legmagasabb számban. Ez magyarázható többek között azzal, hogy míg az adott járasok közül az Orosházi és a Szeghalmi, addig a települések közül Békéscsaba a legnépesebb a vármegyében. A magasabb népességszám a korábban említett (rendfokozat, iskolázottság, gazdasági életben betöltött szerep) tényezők hatására magasabb katonai veszteségeket eredményezett.

A forrásokkal kapcsolatban Parádi által megfogalmazott kritikai észrevételek elfogadhatók, hiszen az adatok felvétele önbevallás szerint történt a „házi gyűjtőíven”. Valóban felmerülhet, hogy egyesek olyan kategóriákat is bejelölhettek, amelyekben nem voltak érintve, azonban úgy vélem, hogy ezek száma csekély lehetett. Példaként említhető, hogy a világháború alatt már zajlott a hadigondozásban részt vevők felmérése egy-egy igény esetén, és az ellenőrzés során (több esetben is) kiderült, ha valaki nem vallott be minden adatot vagy bizonyos információkat nem vallott be a támogatás reményében. Ezek között az esetek

között lehet példaként megemlíteni a Magyar Nemzeti Levéltár Békés vármegyei Levéltárában a Gyulai Hadigondozó Népiroda iratai között található személyes aktákat.⁵⁵

A táblázatok vizsgálata rávilágít arra, hogy érdemes a népszámlálási adatokat megyei szinten is feldolgozni. Ezáltal a mikrotörténelem számára kiegészítő információk nyerhetők, s helyi vagy regionális elemzések is végezhetők. Érdemes lehet egy jövőbeni kutatási célként kitűzni azt, hogy a népszámlálási adatok vármegyei szinten kerüljenek feldolgozásra. Segítségükkel az egyes területi és régiós egyenlőtlenségekre és hasonlóságokra is rávilágíthatunk, továbbá lehetőséget biztosítanak az összehasonlító elemzés elvégzésére. A tanulmányban folytatott elemzés is rámutatott arra, hogy az egyes vármegyéken belül is számos eltérés figyelhető meg, illetve az országos adatok összevetése a helyi adatokkal rávilágít az egyes eltérésekre vagy sajátosságokra.

A Parádi által megfogalmazott kritika ellenére úgy vélem, hogy a népszámlálási adatok mégis támpontot, kiindulási alapot szolgáltatnak számunkra arra vonatkozóan, hogy a háborút követően megjelenik az igény az első világháborús katonai veszteségek összeírására. Az adattáblák rámutatnak arra is, hogy mekkora volt az a tömeg, amely érintett volt a háborúban szerzett sebesülésben, a hadifogságban, vagy a rokkanttá válásban. Összegzőként elmondható, hogy a népszámlálási adatok az összeírás mellett lehetőséget nyújtanak arra, hogy megtudjuk, mekkora lehet az az érintett kör, amely (egyszeri vagy folyamatos) támogatásra szorult. Ezzel felhívhatjuk arra is a figyelmet, hogy az első világháború az ország szociálpolitikáját milyen kihívások elé is állította.

Bibliográfia

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XXXII-23-h-E-272. Katonai kérdőívek: sebesültek, rokkantak 222. doboz.

Magyar Nemzeti Levéltár Békés vármegyei Levéltára VI. 601. A Gyulai Hadigondozó Népiroda iratai 1–5. doboz.

Publikált források

Magyar Statisztikai Közlemények 1912 = *Magyar Statisztikai Közlemények. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. kötet. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, 278–279.

Magyar Statisztikai Közlemények 1923 = *Magyar Statisztikai Közlemények. Az 1920. évi népszámlálás. I. kötet. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest.

Magyar Statisztikai Közlemények 1925 = *Magyar Statisztikai Közlemények. Az 1920. évi népszámlálás. II. kötet. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként.* Budapest.

Magyar Statisztikai Közlemények 1928 = *Magyar Statisztikai Közlemények. Az 1920. évi népszámlálás. V. kötet. Részletes demográfia.* Budapest.

Magyar Statisztikai Közlemények 1929 = *Magyar Statisztikai Közlemények. Az 1920. évi népszámlálás. VI. kötet. Végeredmények összefoglalása.* Budapest.

⁵⁵ MNL BÉVL VI. 601, a Gyulai Hadigondozó Népiroda iratai 1–5. doboz.

Szakirodalom

- Berend – Ránki 1966 = Berend T. I. – Ránki Gy.: *Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919–1929*. Budapest.
- Berkáné 2015 = Berkáné Danesch M. (szerk.): *Katonai terminológiai értelmező szótár*. Budapest.
- Cserhalmi – Mihók – Sztanó 2020 = Cserhalmi P. – Mihók S. – Sztanó Zs.: *Magyarországi hadigondozás az első világháborútól az 1989. évi rendszerváltást követő fordulatig*. Budapest.
- Cserhalmi 2018 = Cserhalmi P.: Az első világháborús magyar hadirokkantak állami ellátásának jogi szabályozása az 1933-as „rokkant törvény” megszületéséig. *Sic Itur ad Astra* 67: 171–191.
- Gaál 1997 = Gaál I.: Hadigondozási ellátás Szabolcs és Ung, valamint Szatmár-Bereg vármegyékben 1914–1950. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv* 12: 283–301.
- Kiss 2015 = Kiss G. F.: Erőviszonyok az első világháború előestéjén. In: „...kedves bajtársim kössétek be sebem”: *A Nagy Háború emlékezete*. Szerk. Kiss G. F. – Vincze G. Szeged–Ópusztaszer, 49–73.
- Klebsberg 1916 = Klebsberg K.: *A magyar rokkantügy szervezete*. Budapest.
- Melly 1934 = Melly J.: A hadigondozottak Budapesten. *Budapesti Statisztikai Közlemények* 65 (1): 18.
- Mike 1927 = Mike Gy.: A Magyar birodalom és a mai Magyarország vérvesztesége a világháborúban. *Magyar Statisztikai Szemle* 5 (7): 623–633.
- Pap 1934 = Pap D.: *A magyar szociálpolitika a világháborúban*. Budapest.
- Parádi 1940 = Parádi J.: Az 1914/18-as világháború magyar hadirokkantjainak és egyéb károsultjainak seregszemléje. *Magyar Statisztikai Szemle* 18 (7): 568–614.
- Petri 1917 = Petri P.: *A magyar hadigondozás történetének vázlata*. Budapest.
- Pettkó-Szandter 1934 = Pettkó-Szandtner A.: *A magyar hadigondozás. Visszapillantás és tájékoztató*. Budapest.
- Suba 2010 = Suba J.: Az Országos Hadigondozó Hivatal. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)* 21: 123–139.
- Sztanó – Mihók 2014 = Sztanó Zs. – Mihók S.: Hadigondozás Magyarországon az I. világháborút követően. *Honvédségi Szemle* 3: 132–139.
- Teleki 1918 = Teleki P.: *Socialpolitika és hadigondozás. Gyakorlati tapasztalatok alapján*. Budapest.

Internetes hivatkozás

1. link: Magyar ezredek az első világháborúban. <https://magyarezredek.hu/hadtorileaflet/index.html>, a letöltés időpontja 2025. augusztus 25.

Der Erste Weltkrieg markierte aus vielen Gründen einen bedeutenden Wendepunkt. Nach Ausbruch des Krieges kehrten zahlreiche verwundete und behinderte Soldaten von der Front zurück, die Pflege und Unterstützung benötigten. Die Sozialsysteme der betroffenen Länder waren jedoch nicht auf den massiven Zustrom von hilfsbedürftigen Menschen vorbereitet. Während der fünf Jahre des Krieges gab es kaum eine Familie, die nicht von den Herausforderungen der Kriegsfürsorge betroffen war. Während des Ersten Weltkriegs wurden nach und nach Daten über die militärischen Verluste des Landes verfügbar, aber es wurden keine Aufzeichnungen darüber geführt, wie viele Menschen von der Kriegsfürsorge

betroffen waren. Die Forschung zu diesem Thema wird dadurch erschwert, dass viele der militärischen Sozialunterlagen während der turbulenten Zeit von 1918 bis 1919 zerstört wurden. Nach dem Ersten Weltkrieg bot die 1920 in Ungarn durchgeführte Volkszählung die Möglichkeit, Daten über Opfer (Verwundete, Kriegsgefangene) und Kriegsinvaliden zu sammeln. Dieser Beitrag soll zeigen, wie die Daten während der Volkszählung erhoben wurden und wie wir diese Quellen kritisch betrachten sollten. Anhand der Volkszählungsdaten werde ich erläutern, inwieweit und wie Daten über Opfer und Kriegsinvaliden für die historische Forschung genutzt werden können. Die Quelle wird anhand von Daten aus dem Komitat Békés vorgestellt und analysiert.